

SPECYFIKA KSZTAŁTOWANIA SIĘ TOŻSAMOŚCI WSPÓŁCZESNEJ MŁODZIEŻY

W okresie adolescencji jednostka dokonuje wyborów i podejmuje decyzje, dzięki którym określone zostają jej zobowiązania wobec życia i samej siebie. Wywiązanie się z zadania samookreślenia wymaga u różnych jednostek, żyjących w różnych społeczeństwach, zróżnicowanego czasu trwania, intensywności i rytualizacji adolescencji (por. Erikson, 2004, s. 107).

W niniejszym artykule podjęto próbę przedstawienia torów kształtowania się tożsamości młodych ludzi i ich niektórych uwarunkowań.

Słowa kluczowe: tożsamość, adolescencja.

WPROWADZENIE

Wiedza psychologiczna na temat tożsamości człowieka chociaż przyciąga uwagę specjalistów już od wielu lat, jest ciągle niewystarczająca. Przedmiotem zainteresowań w niniejszym artykule jest problem kształtowania się tożsamości młodych ludzi z uwzględnieniem kontekstu rozwojowego. Społeczną ważność tego zagadnienia podkreślają obserwacje funkcjonowania młodzieży wskazujące na nasilanie się trudności w osiąganiu tożsamości przez wielu młodych chłopców i dziewcząt. Jego podjęcie wiąże się z poszukiwaniem możliwości optymalizacji warunków umożliwiających efektywne poradzenie sobie z tym kluczowym zadaniem rozwojowym okresu adolescencji.

TORY KSZTAŁTOWANIA SIĘ TOŻSAMOŚCI MŁODZIEŻY W ŚWIETLE KONCEPCJI ROZWOJU PSYCHOSPOŁECZNEGO

Na gruncie koncepcji rozwoju psychospołecznego E. H. Eriksona (1968) przyjmuje się, iż rozwój w cyklu życia przebiega zgodnie z zasadą epigenezy, według określonej sekwencji stadiów/faz, w których dominują określone dylematy rozwojowe. W kolejnych stadiach rozwojowych przejawia się osiem podstawowych dylematów. W każdym z nich (stadiów) dominuje inny dylemat związany ze specyficznym kryzysem normatywnym, którego pozytywne rozwiązanie świadczy o wysokim potencjale rozwojowym podmiotu i tworzy korzystne warunki do pozytywnego rozwiązania kolejnego kryzysu. W okresie adolescencji dominujący dylemat wiąże się z dążeniem jednostki ludzkiej do ukształtowania własnej tożsamości.

Poczucie tożsamości bazuje na postrzeganiu własnej niezmienności i stałości w czasie, pomimo zmian we własnej psychice, położeniu społecznym i sytuacji zewnętrznej, oraz świadomości, że otoczenie społeczne postrzega nas w ten sam sposób – rozpoznaje niezmienność i stałość naszej osoby – pomimo wspomnianych zmian. Zatem obejmuje obie sfery naszej tożsamości: osobistą i społeczną. Tożsamość *ego*, pojęcie szersze, wyraża się w poczuciu tożsamości osobistej i określa jakość istnienia (*ego*). Jest ona uwarunkowana przez system centralnych wartości i norm zinternalizowanych przez daną jednostkę, które pozostają w wyraźnym związku z jej środowiskiem rozwojowym.

Erikson (1963) wskazuje na rolę rzeczywistości społecznej w powstawaniu tożsamości dorastających dziewcząt i chłopców. Podkreśla znaczenie oddziaływania społeczeństwa na sposób rozwiązywania kolejnych dylematów rozwojowych przez jego członków, w tym dylematu związanego z kształtowaniem własnej tożsamości. Ukazane przez niego związki cyklu życia ludzkiego z wydarzeniami historycznymi pozwalają poszukiwać przyczyn trudności doświadczanych przez znaczną część współczesnej młodzieży w staraniach ukształtowania swej tożsamości. Rozważając problemy tożsamości człowieka w relacji z prototypami historycznymi i organizacją społeczeństwa uzyskujemy szansę na przybliżone choćby poznanie dynamiki powiązań w tym obszarze oraz ich przeobrażeń w czasie i przestrzeni (Erikson, 2004). Tożsamość grupowa, charakterystyczna dla poszczególnych społeczności, opiera się na odmiennych perspektywach historycznych i geograficznych wyznaczających tak zwaną zbiorową czasoprzestrzeń *ego* i na specyficznych celach oraz „narzędziach” ich osiągnięcia (sposoby i środki) tworzących zbiorowy plan życio-

wy. W naszym kręgu kulturowym, w myśl poglądów Eriksona, dominuje plan życiowy z celami dośrodkowymi i konkretnymi przekładający się na plany indywidualne zorientowane przyszłościowo ku coraz to wyższym standardom życiowym będącym między innymi pochodną rozwoju cywilizacyjnego (Giddens, 2006). Przeobrażenia w świecie zewnętrznym, w tym komplikująca się struktura społeczna, dostarczają wielu modeli rozwoju i wzorów osobowych często niespójnych, sprzecznych z prototypem kulturowym i tym samym utrudniają młodemu człowiekowi samookreślenie w wymiarze psychologicznym i społecznym (Liberska, 2007). Wymusza to wydłużenie czasu koniecznego do:

- po pierwsze rozeznania się w wartościach, wzorcach osobowych, normach społecznych, jak i stylach życia (por. Czerwińska-Jasiewicz, 2002) preferowanych przez współczesnych oraz odniesienie ich do autentycznych prototypów kulturowych;

- po drugie rozpoznania własnego potencjału na tle szans rozwoju oferowanych przez szeroko pojęte środowisko życia (aktualne i przyszłe, potencjalne);

- po trzecie ukształtowania własnej tożsamości przez dorastającego członka społeczeństwa i zarysowania – osadzonej w określonej czasoprzestrzeni fizycznej i społeczno-historycznej – koncepcji własnego życia (planu życiowego).

Zgodność tożsamości podmiotu i jego indywidualnego planu życiowego z tożsamością i planem grupowym jest podstawą jego poczucia realności, własnej wartości, świadectwem odnalezienia swego miejsca w rzeczywistości społecznej. Są to także przesłanki zdrowia psychicznego człowieka, choć nie jego wystarczająca gwarancja.

Zarysowany wyżej tor kształtowania tożsamości ma charakter pozytywny prowadzący do adaptacji społecznej młodego człowieka zasadzającej się na zdolności do prawidłowej percepcji własnej osoby i rzeczywistości (Erikson, 2004). W omawianym przypadku struktury tożsamości są wewnątrznie zintegrowane, jak i zintegrowane z tożsamością grupową, dzięki czemu aktywność podmiotu jest regulowana przez standardy osobiste spójne ze standardami społeczności, której jest członkiem (por. Mead, 2000). Podtrzymuje to wypracowane przez jednostkę poczucie integracji wewnętrznej i poczucie przynależności do określonej społeczności stabilizujące tor rozwoju jej tożsamości.

Zbudowanie tożsamości wokół wartości własnej kultury związane jest z przekraczaniem granic teraźniejszości i aktualnie doświadczanej rzeczywistości. W początkowym okresie tworzenia zrębów tożsamości młody człowiek bazuje na teraźniejszości, na informacjach płynących od rówieśników

i najbliższych członków rodziny. Krąg, w którym próbuje odnaleźć wzory i modele adekwatne dla własnych możliwości, jest w tym czasie stosunkowo ograniczony. Stopniowo sięga po doświadczenia osobiste i przekazy pochodzące spoza niego oraz przełamuje rami terażniejszości uzyskując dostęp do przekazów historycznych, a w dalszej kolejności – do potencjalnej przyszłości projektowanej przez innych członków swej społeczności, wreszcie – przez siebie samego. Zasygnalizowana tu zmiana rozwojowa wiąże się z opanowaniem czasu (jego trzech wymiarów – przeszłości, terażniejszości i przyszłości). Jedynie w takich warunkach jednostka może uzyskać poczucie własnej ciągłości i adekwatności, tworzące oś tożsamości osobistej, oraz uformować swą tożsamość społeczną, w tym tożsamość narodową, w sposób spójny z ukształtowaną historycznie tożsamością grupy (por. Erikson, 2004).

Z powyższych rozważań wynika, iż jednym z uwarunkowań tworzenia koncepcji potencjalnych „Ja” i potencjalnej rzeczywistości jest rozwój myślenia formalnego (Inhelder, Piaget, 1970). Różnice w poziomie sprawności intelektualnych są uznawane za istotne między innymi z punktu widzenia efektywności procesu samodoskonalenia własnej osoby podejmowanego przez dorastających (Dudzikowa, 1993) oraz przejawianych przez nich orientacji społecznych. Zdaniem I. Obuchowskiej na charakter orientacji społecznych współczesnej młodzieży oddziałują ponadto „[...] wciąż żywe ślady minionego ustroju, jak i pojawienie się nowych ukierunkowań [...]” pozostających pod wpływem aktualnych warunków życiowych (1996, s. 111). Stanowi to potwierdzenie tezy o osadzeniu tożsamości młodego pokolenia w ramach przełomowych wydarzeń z dziejów narodu, historii – bardzo odległej, jak i najnowszej.

Zależnie od wartości cenionych w danej społeczności wcześniej wspomniane „centrum” tożsamości konstytuują wartości o charakterze ponadczasowym i uniwersalnym bądź wartości marginalne, często o nietrwałym charakterze, obierane przez różne podkultury, enklawy środowiskowe, ugrupowania (np. organizacje totalitarne) czy nawet całe systemy społeczno-ekonomiczne, którym obca jest idea demokracji. W tym świetle tor kształtowania się tożsamości, uznany za pozytywny, nie zawsze oznacza, iż jednostka zinternalizowała wartości cenione w naszej kulturze i tradycji, i w toku swej aktywności realizować będzie cele z nimi spójne.

Zdaniem Eriksona (2004) w szczególnych okolicznościach może dojść do załamania się prawidłowego, z punktu widzenia wartości i norm organizacji społecznej (tu: społeczeństwa), przebiegu powstawania tożsamości młodego człowieka w przypadku wystąpienia zagrożeń dla statusu społeczno-ekonomicznego najbliższego środowiska rozwojowego, jakim jest – w pierwszej

kolejności – rodzina. W takim przypadku możliwy jest regres rozwojowy do historycznie wcześniejszych reguł postępowania, ograniczenie powszechnie akceptowanego w danym społeczeństwie „kodeksu moralnego” lub jego wypaczenia prowadzące ku nietolerancji, wykluczaniu, agresji w kontaktach społecznych, wybór wartości, celów i zachowań wcześniej odrzucanych jako obcych kulturowo czy światopoglądowo. Prowadzić to może do ukształtowania się tożsamości niedostosowanej do środowiska społecznego, w konsekwencji marginalizując dalszy rozwój indywidualny, w którym, przejściowo lub trwale, odrzucone zostały role i zadania kulturowo przypisane do poszczególnych okresów życia.

Szczególne niebezpieczeństwo trwałej patologizacji toru kształtowania się tożsamości Erikson dostrzega w fakcie, iż „[...] w każdym systemie (organizacji społecznej: podgrupie, grupie, podkulturze, systemie społeczno-politycznym – H. L.) opartym na tłumieniu, wykluczaniu i wykorzystywaniu sfłumieni, wykluczani i wykorzystani podświadomie wierzą w zły wizerunek, narzucony im przez tych, którzy rządzą” (Erikson, 2004, s. 27), mają nad nimi jakąkolwiek władzę, przewagę materialną, fizyczną lub wynikającą ze struktury organizacyjnej.

W ostatnich latach liczba osób znajdujących się w różnych okresach rozwojowych, które zostały wykluczone przez organizację społeczeństwa bądź też za takich się uważają, drastycznie wzrosła (Kaczmarczyk-Sowa, 2006). W dalszej perspektywie może dojść do zwiększania się liczby jednostek, w tym młodych, o tożsamości „wykluczonych”. Pod tym ostatnim terminem rozumiem zarówno tożsamość negatywną, jak i dyfuzyjną oraz pomieszanie tożsamości.

Jednostki przejawiające rozproszenie tożsamości (jej dyfuzję) jeszcze nie ustaliły centrum, wokół którego mogłyby ją zbudować – nie dokonały w sposób świadomy i odpowiedzialny wyboru kluczowych wartości, zasad, podstawowych celów życiowych lub też utraciły je w wyniku splotu niesprzyjających traumatycznych wydarzeń, których młody człowiek o jeszcze niedojrzałych strukturach psychiki nie był w stanie efektywnie opracować (por. Tyszkowa, 1986). W konsekwencji zadanie samookreślenia staje się niemożliwe do wykonania: jednostka nie jest w stanie ani zbudować koncepcji własnej osoby, ani zaprojektować swej drogi życiowej. Poczucie tożsamości zostało zastąpione przez poczucie chaosu, zagubienia, a dominującą emocją stał się lęk. Wzbudzać go mogą jakiegokolwiek próby wyobrażenia sobie własnej przyszłości lub oddziaływania innych ukierunkowane na wydłużenie perspektywy temporalnej zagubionej jednostki. Jednak, według wybitnego polskiego psychologa S. Szumana (1985), właśnie na tym ostatnim powinni koncentrować

się wychowawcy młodzieży wykazującej symptomy nieprzystosowania. „Plany na długą metę i dążenia długodystansowe przeciwdziałają [...] życiu i bytowaniu z dnia na dzień, a o szkodliwości [...] takiego trybu życia świadczą m.in. przykłady wykolejenia dzieci i młodzieży” (Szuman, 1985, s. 98). Pomoc dorosłych w wyborze celów wartościowych, choć osadzonych w dalekiej perspektywie temporalnej, oraz ukierunkowanie aktywności dorastających na ich osiągnięcie ułatwia młodym ludziom zbudowanie własnej tożsamości i odnalezienie swego miejsca w świecie dorosłych. Młodzież, zdaniem cytowanego badacza, nie będzie się przykładać do nauki ani dobrze sprawować wtedy, gdy nie rozpozna swych zainteresowań i pragnień, nie sprecyzuje celów bądź dążeń, które zamierza osiągnąć w życiu. Brak zadań dalekich wiąże się z ograniczeniem horyzontu czasowego, zamknięciem podmiotu w terażniejszości (Nuttin, 1985; Obuchowski, 1983), grozi opóźnieniem wejścia w świat ludzi dorosłych (Inhelder, Piaget, 1970). Młody człowiek, który nie wypracował koncepcji własnej osoby i własnej drogi życiowej, wiezie bezmyślną egzystencję, spędza dzień za dniem na wążsaniu się w poszukiwaniu celów, prostych i konkretnych, możliwych do natychmiastowego zrealizowania bez zbytniego wysiłku. „Terażniejszość młodzieży nie szukającej w przyszłości tego, czego nie dostaje w terażniejszości, jest jałowa i smutna” (Szuman, 1985, s. 96). Wzrasta w ten sposób niebezpieczeństwo wejścia podmiotu w grupy, których cele i normy odbiegają rażąco od powszechnie akceptowanych i w konsekwencji ukształtowania się tożsamości negatywnej.

Nierzadko dorastająca jednostka, dostrzegając w otaczającym ją świecie społecznym zjawiska i procesy oceniane przez nią jako negatywne, podejmuje aktywność ukierunkowaną na ich zniwelowanie (Inhelder, Piaget, 1970). Próby „naprawy świata” przez młodych ludzi mogą przybierać formy nieakceptowane przez ogół społeczeństwa (Seltzer, 1989). Nieprzemyślana reakcja dorosłych, przybierająca postać odwetu, grozi zerwaniem więzi łączących dorastającego z dorosłymi i odrzuceniem wartości, celów, ról i zadań mu oferowanych. W takich okolicznościach wzrasta także ryzyko powstania tożsamości negatywnej bądź jej rozproszenia.

W przypadku długotrwałego pozostawania przez dorastającą jednostkę w sytuacjach trudnych lub częstego ich doświadczenia, w efekcie ostrego stanu symptomatycznego zaniepokojenia zachodzi prawdopodobieństwo pomieszania tożsamości (Erikson, 2004).

Nawiązując do podkreślanych przez Piageta (1970) związków między myśleniem młodzieży a powstawaniem zrębów jej tożsamości i programów życiowych, powraca problem kształtowania się tożsamości i koncepcji przyszłego życia przez tych młodych ludzi, u których zmiany rozwojowe struktur

poznawczych są wolniejsze bądź ograniczone wewnętrznymi warunkami o naturalnym charakterze (Przetacznik-Gierowska, 1996). Czy możliwe jest uformowanie przez nich tożsamości w sposób uwzględniający zarówno przekształcenia koncepcji własnej osoby, jak i przemiany świata zewnętrznego w perspektywie czasu przyszłego? W świetle przywołanej wyżej definicji wydaje się, że jest to warunek konieczny dla rozpoznania swej ciągłości i niezmienności osobowej, społecznej. Wyniki badań Tyszkowej (1990) wskazują na występowanie pozytywnego związku między poziomem zdolności umysłowych młodzieży a jej zaangażowaniem w kształtowanie swej osobowości i przyszłej drogi życiowej wyrażającym się między innymi układem wartości i celów, jak też zawartością treściową planów życiowych, ich rozciągłością temporalną i spójnością logiczną. Analiza struktur psychicznych zdolnej młodzieży, w tym struktury tożsamości, ukazuje ich silniejszą wewnętrzną integrację niż u rówieśników, u których stwierdzono niższy poziom zdolności. Uzyskanie wyższego poziomu zharmonizowania i spójności jest możliwe dzięki bardziej subtelnyemu opracowywaniu doświadczeń wyniesionych z własnych działań i interakcji społecznych oraz przyjęciu systemu wartości korzystnego dla rozwoju aktywności poznawczej uznawanej przez jednostki uzdolnione intelektualnie za podstawę ich dalszego rozwoju indywidualnego i samorealizacji.

W przypadku wystąpienia wyżej wspomnianych ograniczeń, związanych niekiedy także z jakością funkcjonowania środowiska wychowawczego lub wynikających ze specyfiki przebiegu zmian rozwojowych (np. dysharmonie rozwoju), należy oczekiwać przedłużania w czasie kształtowania się tożsamości u niektórych dorastających wynikającego między innymi z wolniejszego, bardziej utrudnionego ustalania celów, wyboru ról i zadań dalekich, formułowania własnej ideologii czy światopoglądu. Subiektywnie odczuwane trudności, niepokoje, nawet lęk, związane z budową własnej tożsamości, mogą spowodować, iż podmiot dążąc do ich przerwania, także pod naciskiem dorosłych, zmęczonych przedłużającymi się poszukiwaniami i eksperymentowaniem swego dziecka lub wychowanka, może przejąć „gotową” tożsamość od kogoś ze swego najbliższego otoczenia. Przedłużające się w czasie samookreślanie, o czym już wcześniej wspomniano, tworzy warunki sprzyjające występowaniu konfliktów z rodzicami i wychowawcami, i w konsekwencji wzrasta prawdopodobieństwo poszukiwania tożsamości „do przejęcia” u osób spoza kręgu rodzinnego, autorytetów czy wzorów osobowych odmiennych od uznanych przez najbliższych (Liberska, 2007). To, czy dorastający syn lub córka zbudują swą tożsamość wokół wartości cenionych przez rodziców i wychowawców, czy przejawiać będą tożsamość dyfuzyjną lub pomieszaną bądź też negatyw-

ną, w dużym stopniu zależy od dojrzałości i odpowiedzialności tych ostatnich (Harwas-Napierała, 2002, Bakiera, 2007).

Uczestnictwo dorastającego w życiu społecznym, w szczególności w środowisku rówieśniczym (organizacje młodzieżowe, koła zainteresowań, kluby sportowe, obozy wakacyjne i inne), sprzyja decentracji w sferze intelektualnej i moralnej ułatwiającej odkrywanie siebie samego i samookreślenie, tj. hierarchii wartości, zainteresowań, pragnień i odniesienie ich do własnego potencjału rozwojowego oraz możliwości rozwojowych dostrzeganych w otaczającym świecie. Po przejściu początkowej fazy egocentryzmu objawiającego się brakiem zróżnicowania *ja–nie-ja*, *rzeczywistość–fikcja* i brakiem wydłużonej perspektywy temporalnej w percepcji własnej osoby (Liberska, 2004), młodzież przechodzi przez fazę „totipotencjalności”, w której wszystko wydaje się możliwe, realne i adekwatne do własnych możliwości i zewnętrznej rzeczywistości. Podejmuje próby uformowania tożsamości wokół różnorodnych systemów wartości i ideologii, i wyobrażone lub faktyczne działania „naprawcze” świata, co jest przejawem idealizmu człowieka dorastającego – zjawiska przejściowego w tym okresie rozwojowym. Niekiedy w tej fazie aktywność młodzieży może przybierać postać zachowań, których świat dorosłych nie aprobuje (np. obrzucanie pomników pomidorami, manifestacje pod sztandarami takimi bądź innymi, izolacja od najbliższych, samoudręczania, samookaleczania i inne). Jednak z rozwojowego punktu widzenia błędem byłoby uznanie wszystkich zachowań młodzieży, będących manifestacją niezadowolonia z zastanej rzeczywistości, za przejawy wykolejenia. Szkodliwe byłoby też – tak dla rozwoju społeczeństwa, jak i dla kształtowania się losów poszczególnych jednostek – podjęcie działań represyjnych mających na celu niwelowanie za pomocą rozwiązań siłowych przejawów buntu dorastających i ich prób reformatorskich (wynikających przecież, jak już wspomniano, z idealizmu młodych ludzi).

Rozważania Jana Pawła II przekonują nas, iż: „w ślad za (wewnętrznym) «kształtowaniem» siłą tej samej prawdy i miłości musi iść «przekształcanie» świata. Jest to proces, który z wymiaru osobistego zmierza ku wymiarowi wspólnotowemu” (Jan Paweł II, 1998, s. 76). W tym świetle aktywność młodzieży, wynikająca z dążenia do udoskonalenia świata, prowadzi ją do podjęcia odpowiedzialności za jego dalsze losy i czynnego włączania się w jego przebudowę – w imię interesów ponadjednostkowych.

Faktem, który zdaniem Piageta, w kapitalny sposób przyczynia się do urealnienia myślenia młodego człowieka o sobie i własnej drodze życiowej w perspektywie przyszłości jest „[...] podjęcie pracy we właściwym znaczeniu tego słowa” (Piaget, 1970, s. 369). Uwzględnienie w koncepcji własnej

osoby przyszłej pracy i określenie się między innymi poprzez kategorię roli zawodowej tworzy korzystne uwarunkowania dla samorealizacji młodzieży (Tyszkowa, 1990).

Niezdolność ustalenia tożsamości zawodowej ze względu na swe daleko- siężne konsekwencje w postaci opóźnień w podjęciu różnych ról i zadań dorosłych, nie tylko dotyczących rozwoju zawodowego, uznana została przez Eriksona za szczególnie dokuczliwą dla dorastających (1963, 2004). Rzeczywiste i realistyczne zobowiązania dotyczące określonej roli społecznej (np. roli zawodowej, czy nawet roli terminatora u mistrza, roli wolontariusza) ułatwiają tranzycję do dorosłości. Wynikają stąd zalecenia dotyczące ważności działań wychowawczych ułatwiających młodzieży podjęcie decyzji edukacyjno-zawodowych. Zaangażowanie się dorastającej jednostki w aktywność ukierunkowaną na przygotowanie do określonego zawodu, rodzaju pracy, choćby w postaci rozpoznania zainteresowań, wyboru kierunku kształcenia, typu szkoły, przyspiesza jej adaptację społeczną. Tym samym jednostka ma możliwość zweryfikowania zbudowanej koncepcji własnej osoby w omawianym obszarze i uzyskuje nowe informacje przydatne do ewentualnej jej przebudowy.

Z punktu widzenia poczucia tożsamości młodego człowieka ważne jest, aby odbierane przez niego informacje świadczyły, iż o społecznej ocenie człowieka decyduje jakość jego pracy, jego wysiłek a nie pozycja materialna rodziców, wyposażenie mieszkania czy miejsce spędzania wakacji. Powinny one docierać do niego już od najwcześniejszych lat życia, w toku edukacji przedszkolnej i szkolnej, w postaci ocen jego postępów w nauce i zachowania, zadań realizowanych indywidualnie, jak i w grupie rówieśniczej, przekazywanych mu przez rodziców, nauczycieli, wychowawców (Erikson, 2004).

Istotna dla powstawania tożsamości podmiotu jest samoocena, z jaką kończy kolejne kryzysy rozwojowe, która oddaje jego przekonanie o stopniu przybliżenia się do własnej przyszłości (dorosłości) określonej przez cele do osiągnięcia, zadania do wykonania i role do podjęcia – wynikające z kulturowych prototypów – dostępne w ramach danej rzeczywistości społecznej (organizacji społecznej). Określenie zatem przez dorastającego swych preferencji, na przykład zawodowych, i podjęcie decyzji dotyczących dalszej ścieżki kształcenia wpływa na jego przeświadczenie o postępującym przygotowaniu do podjęcia określonej roli zawodowej, tym samym pozytywnie oddziałuje na jego samoocenę.

W okresie adolescencji pewna część dziewcząt i chłopców napotyka również na trudności z ustaleniem swej tożsamości seksualnej (Beisert, 2004), co jest silnie związane ze zmianami własnej fizjonomii, anatomii i fizjologii, na

które są nieprzygotowani, a które wzbudzają ich zaniepokojenie. Dążenia do eksperymentowania z własnym ciałem, podlegającym głębokim przeobrażeniom, są wplecione w proces samookreślenia. Przedwczesne podejmowanie stosunków płciowych (nie zawsze heteroseksualnych), do których niekiedy młody człowiek jest przymuszany, jest źródłem doświadczeń traumatycznych. W okresie dorastania, z rozwojowego punktu widzenia, tworzy to szczególnie niekorzystne uwarunkowania sprzyjające pomieszaniu tożsamości, nie rokuje też pomyślnego rozwiązania podstawowego dylematu wczesnej dorosłości (intymność vs izolacja).

Niektórzy dorastający, pragnąc uciec od dyskomfortu psychicznego wynikającego z tożsamościowego pomieszania i uzyskać poczucie wspólnoty, mogą identyfikować się z postaciami fikcyjnymi, np. bohaterami filmów wzbudzających zachwyty rówieśników, „głowami” gangów młodzieżowych, „ojcami” mafijnych struktur, w końcowym efekcie całkowicie tracąc swą tożsamość.

Jedną z form obrony przed pomieszaniem tożsamości jest nietolerancja wobec wszelkich odmienności: w ubiorze, sposobie odżywiania się, poziomie intelektu, religii, statusu społeczno-ekonomicznego, wieku i wielu innych. Stąd podatność młodzieży na wpływy wyraźnie zakreślonych ideologii, uproszczonych doktryn społeczno-politycznych oceniających ludzi i wydarzenia w kategoriach czarno-białych ułatwiających orientację w rzeczywistości i pozwalających uchronić się przed złożonością i niejednoznacznością zjawisk w niej przebiegających. Funkcjonowanie w ramach systemów kierujących się prostymi, choć często surowymi, nawet okrutnymi zasadami, dającymi młodemu człowiekowi możliwość zminimalizowania mentalnego wysiłku w sytuacjach decyzyjnych, sprowadzającymi go do wyboru jednej spośród dwóch opcji (posłuszeństwo–dobro vs nieposłuszeństwo–zło; podobny–dobry vs inny–zły), upraszcza świat, tym samym ogranicza rozterki dorastającej jednostki. Zmniejsza też poczucie odpowiedzialności podmiotu, pozwalając mu chronić się za plecami przywódców. Są to warunki sprzyjające kształtowaniu tożsamości opartej na stereotypach i uprzedzeniach, jak również skróceniu czasu koniecznego do jej ustalenia. Chociaż mogą przyciągać część młodych ludzi obawiających się podjęcia odpowiedzialności za własny rozwój i poszukujących enklaw, w ich przekonaniu, „bezpiecznych” pod tym względem, to jednak blokują specyficzne dla adolescencji dążenie do osiągnięcia autonomii.

W świetle wyników współczesnych badań samodzielne organizowanie życia jest jedną z głównych kategorii, obok decyzji dotyczących kształcenia i wyboru zawodu oraz religii, których dotyczą decyzje życiowo doniosłe podejmowane w adolescencji (J. Ramsz, E. Rydz, 2003). Zobowiązania w tych

obszarach są immanentną składową osiągnięcia tożsamości (Liberska, 2002). Im bardziej doniosły jest charakter decyzji do nich się odnoszących, tym większe wywierają oddziaływanie na przebieg życia podmiotu w kolejnych okresach rozwojowych (por. Walesa, 1988). Przejęcie przez dorastającego wzorców osobowych i koncepcji życia od autorytetów, charakterystyczne dla toru kształtowania tożsamości lustrzanej (Berzonsky i inni, 1999), nie niweluje regulacyjnej mocy decyzji życiowo doniosłych. Upraszczając proces decyzyjny z jednej strony – ułatwia podejmowanie ról i zadań dorosłych, lecz z drugiej strony – ogranicza poczucie odpowiedzialności osobistej oraz, w pewnej mierze, poczucie bezpieczeństwa.

Tak ukształtowana tożsamość, opierając się na stylu przetwarzania normatywnego (Berzonsky, 2005), cechuje się sztywnością struktur, zamknięciem przed nowymi doświadczeniami, a wszelkie złożone, niejednoznaczne fakty i zjawiska są postrzegane przez podmiot jako potencjalnie zagrażające jego poczuciu tożsamości, w związku z czym mogą wzbudzać niechęć i motywować do „ucieczki” z niebezpiecznego pola lub zniszczenia tego, co obce, nieznanne i tym samym zaklasyfikowane do kategorii niebezpiecznych. Znajduje to swój wyraz w zachowaniach wrogich wobec jednostek o odmiennym od własnego systemie wartości, odmiennym religii, przekonaniach politycznych, preferencjach seksualnych itp., które są możliwe do zaobserwowania nie tylko u dorastających uciekających przed pomieszaniem tożsamości, ale również u części młodzieży o tożsamości przejętej od osób z najbliższego środowiska wychowawczego.

Komplikowanie się relacji społecznych, postęp nauki, rozwój nowych technologii, przekształcenia popkultury, całe bogactwo współczesnej cywilizacji utrudniają wielu młodym ludziom rozpoznanie i ewaluację rzeczywistości, i tym samym odnalezienie w niej swego miejsca. Niektórzy z nich próbują uciec od podjęcia zobowiązań chroniąc się w świecie wirtualnym, wykreowanym przez innych lub samodzielnie (por. Zagórska, 2004).

Wielość atrakcyjnych dóbr konsumpcyjnych, reklamowanych jako podstawowe, niezbędne, znajdujące się w zasięgu każdego współczesnego człowieka, wzbudza w młodych ludziach pragnienie ich natychmiastowego posiadania i usuwa z pola ich uwagi dobra innego rodzaju, bardziej ulotne, niematerialne, takie jak dobroć, uczciwość, szacunek dla życia i inne. W takich warunkach zarysowuje się tor powstawania tożsamości uproszczonej bazującej na celach konkretnych i bliskich (por. Giddens, 2006). Zbudowanie tożsamości wokół wartości materialnych nie tworzy dobrej podstawy do uzyskania poczucia zadowolenia i szczęścia przez młodych ludzi (Musiał, 2002). Jednostki o tak ukształtowanej tożsamości często ujawniają w sytuacjach konfliktowych

styl przetwarzania dyfuzyjno-unikowy (Berzonsky, 2005) prowadzący do zachowań konformistycznych postrzeganych jako sposób na zachowanie obranego stylu życia przynależnego do kategorii: wygoda życia (por. Czerwińska-Jasiewicz, 2005).

Wszelkie ustalenia młodego człowieka dotyczące wartości, ideologii, celów, zadań życiowych, preferencji seksualnych, ról społecznych i zobowiązania do nich się odnoszące świadczą o kształtowaniu przez niego swej tożsamości i jednocześnie określają dalszy tor jej rozwoju ukierunkowując aktywność dorastającego, a zarazem podbudowując jego przekonanie o stopniowym osiągnięciu dorosłości.

MOŻLIWOŚCI WSPOMAGANIA PROCESU KSZTAŁTOWANIA TOŻSAMOŚCI (SUGESTIE)

Z powyższych rozważań wynika, że wiele zachowań młodzieży, będących symptomami buntu młodzieńczego, a w ocenie społecznej negatywnych, ma jednak – z rozwojowego punktu widzenia – charakter korzystny (Oleszkowicz, 2006) ze względu na udział w przygotowaniu młodych ludzi do pełnego uczestnictwa w strukturach świata dorosłych.

Wyniki wielu badań z obszaru psychologii rozwojowej i wychowawczej pokazują, iż do przejawów nieposłuszeństwa i nietolerancji młodzieży należy podchodzić nie tyle z wyrozumiałością, co ze zrozumieniem. Zamiast zakazów, nasilania kar skuteczniejsze mogą okazać się rozmowy, w toku których mamy szansę obalenia fałszywych przekonań. Obawy dotyczące rzeczywistości, niepokój i lęk wzbudzany u wielu dorastających przez trudną do zrozumienia i opanowania rzeczywistość zewnętrzną, u podłoża których często znajdujemy niską samoocenę i uproszczony system celów życiowych, można, i warto, rozwiewać ukazując odmienny horyzont nie zawężający się tylko do celów konkretnych i bliskich, lecz obejmujący również cele abstrakcyjne bardziej odległe, ale zarazem powiązane z tymi pierwszymi. Proponując odmienną perspektywę życiową można niejednemu młodemu człowiekowi pomóc w skonstruowaniu tożsamości będącej podstawą pozytywnego uporania się z następującymi dylematami cyklu życiowego.

Dostarczając dorastającej jednostce doświadczeń umacniających przekonanie, iż po pierwsze – o wartości człowieka nie stanowi jego majątek, poziom

zdolności ani poziom wykształcenia, i po drugie – że każdy sam określa swą wartość zarówno swymi codziennymi czynami, jak i stopniowym, niekiedy żmudnym, dążeniem ku odległym celom o charakterze ponadjednostkowym, często bardziej abstrakcyjnym, wspomagamy jej wysiłki ukierunkowane na utworzenie struktury centralnej koniecznej dla wykreowania własnej tożsamości, zakreślenie optymalnej ścieżki samorealizacji i w efekcie końcowym – odnalezienie swego miejsca w świecie społecznym i uzyskanie poczucia sensu życia. Według dynamicznej koncepcji osoby (Wojtyła, 1994) człowiek urzeczywistnia się w swej działalności, staje się poprzez swe czyny – moralnie dobre – autonomicznym odpowiedzialnym podmiotem (por. Jędraszewski, 2001).

Mnożące się trudności wychowawcze, sprawiane przez współczesnych nastolatków, przekonują o konieczności podjęcia działań, dzięki którym wzrosnie wiedza osób odpowiedzialnych za rozwój młodego pokolenia na temat roli czynników kulturowych i przekazu wychowawczego w przebiegu procesu kształtowania tożsamości w kontekście cyklu życiowego. Dorosły, znajdując się na wyższym poziomie rozwoju indywidualnego niż dorastająca jednostka, jest w stanie pomóc jej w znalezieniu korzystnego rozwojowo sposobu rozwiązania podstawowego dylematu adolescencji.

W świetle założeń koncepcji rozwoju psychospołecznego, rozważając trudności ustalania tożsamości przez młodzież, należy również zwrócić uwagę na sposób rozwiązywania dylematów charakterystycznych dla wcześniejszych faz rozwojowych. Ich analiza może dostarczyć informacji przydatnych dla zrozumienia i wyjaśnienia wielu niepokojących zjawisk ujawniających się w zachowaniach młodych ludzi w drastyczny sposób naruszających wartości, ideały oraz normy powszechnie akceptowane w naszej kulturze.

Rozpoznanie wymagań i możliwości tkwiących w dynamicznie przekształcającej się rzeczywistości i w konsekwencji ustalenie swego miejsca w społeczności wymaga w przypadku przynajmniej niektórych dorastających czasowego wydłużenia moratorium (Liberska, 2007) i zgody osób z bliższego i dalszego otoczenia, a także przygotowania całej struktury społeczno-ekonomicznej na wydłużony cykl podejmowania zadań i zobowiązań dorosłych.

Próbując wspomóc wychowawców w ich wysiłkach stworzenia warunków korzystnych dla osiągnięcia tożsamości przez młodego człowieka warto przytoczyć wypowiedź E. H. Eriksona wskazującą, że „[...] każdy wysiłek, do którego mamy nakłonić naszą młodzież, należy połączyć z rzeczywistą i godną zaufania obietnicą takiego życia, do którego przygotowały ich zarówno historia kraju, jak i własne dzieciństwo” (2004, s. 89). Wzbogacenie i pogłębienie wiedzy na temat najbardziej skutecznych sposobów wspomagania

współczesnej młodzieży w poszukiwaniu sensu życia, własnego miejsca w skomplikowanej rzeczywistości społecznej jest ważnym zadaniem stojącym przed psychologami i pedagogami.

Problem wpływu środowiska społecznego, w tym rodzinnego i szkolnego, na tożsamość dorastającej jednostki wymaga podjęcia badań uwzględniających zarówno aspekty rozwojowe, jak i przekształcenia samego kontekstu społecznego, w którym realizowane jest kluczowe zadanie adolescencji.

Ich rezultaty powinny umożliwić zbudowanie sensownego systemu wsparcia społecznego bazującego na ściślejszej współpracy wszystkich środowisk wychowawczych, w szczególności rodzinnego i edukacyjnego. Być może taki zintegrowany system wsparcia zarówno emocjonalnego, intelektualnego, jak i behawioralnego okaże się bardziej efektywny we wspomaganiu aktywności autokreacyjnej dorastających i ich dążenia do znalezienia miejsca dla siebie wśród ludzi dorosłych.

Wyniki dotychczasowych eksploracji dostarczają podstaw empirycznych dla sprecyzowania nowych kierunków poszukiwań i stanowią dobry punkt wyjścia dla dalszych dyskusji nad tym ważnym, ze społecznego punktu widzenia, zagadnieniem.

BIBLIOGRAFIA

- B a k i e r a L. (2007), Kształtowanie się tożsamości a relacje młodzieży z wychowawcami, [w:] B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*, 75-100. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- B e i s e r t M. (2004), *Seksualność w cyklu życia człowieka*. Poznań: Zakład Wydawniczy K. Domke.
- B e r z o n s k y M. D. (2005), Identity processing style and self-definition: effects of priming manipulation. *Polish Psychological Bulletin*, 36, 3, 137-143.
- B e r z o n s k y M. D., N u r m i J. E., K i n n e y A., T a m m i K. (1999), Identity processing style and cognitive and attributional strategies: Similarities and differences across different context. *European Journal of Personality*, 13, 2, 105-121.
- C z e r w i ń s k a - J a s i e w i c z M. (2002), Wzory osobowe młodzieży a cennione przez nią style życia. *Psychologia Rozwojowa*, 7, 3, 8-23.
- C z e r w i ń s k a - J a s i e w i c z M. (2005), *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.

- D u d z i k o w a M. (1993), *Praca młodzieży nad sobą*. Warszawa: Wydawnictwo „Terra”.
- E r i k s o n E. H. (1963), *Childhood and society*. New York: Norton.
- E r i k s o n E. H. (1968), *Identity: youth and crisis*. New York: Norton.
- E r i k s o n E. H. (2004), *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i Spółka.
- G i d d e n s A. (2006), *Nowoczesność i tożsamość*. Warszawa: PWN.
- H a r w a s - N a p i e r a ł a B. (2002), Wykorzystywanie wiedzy psychologicznej o rozwoju człowieka w odniesieniu do rodziny, [w:] B. Harwas-Napierała (red.), *Wiedza z psychologii rozwoju człowieka w praktyce psychologicznej* (69-112). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- I n h e l d e r B., P i a g e t J. (1970), *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*. Warszawa: PWN.
- J a n P a w e ł II (1998), *Nie lękajcie się. Myśli o życiu we współczesnym świecie*, Warszawa: Prószyński i S-ka.
- J ę d r a s z e w s k i M. (2001), Koncepcja osoby we współczesnej filozofii. *Otwarta Szkoła*, 9, 2001, 4-8.
- K a c z m a r c z y k - S o w a M. (2006), *Sens życia osób zmarginalizowanych w III RP*. Referat wygłoszony podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Sens życia, sens śmierci – graniczne doświadczenia człowieka”. Międzyzdroje, 26-27 września 2006.
- L i b e r s k a H. (2002), Kształtowanie się tożsamości a konstruowanie planów życiowych przez dorastających. *Psychologia Rozwojowa*, t. 7, 3, 51-61.
- L i b e r s k a H. (2004), *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- L i b e r s k a H. (2007), Współczesny obraz moratorium, [w:] B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*, 25-52. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- M e a d M. (2000), *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- M u s i a ł D. (2002), Źródła szczęścia młodzieży religijnej. *Psychologia Rozwojowa*, t. 7, 3, 35-48.
- N u t t i n J. (1985), *Future time perspective and motivation: theory and research method*. Louvain, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- O b u c h o w s k a I. (1996), *Drogi dorastania*. Warszawa: WSiP.
- O b u c h o w s k i K. (1983), *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa: PWN.
- O l e s z k o w i c z A. (2006), *Bunt młodzieńczy. Uwarunkowania. Formy. Skutki*. Warszawa: Scholar.
- P r z e t a c z n i k - G i e r o w s k a M. (1996), Zasady i prawidłowości psychicznego rozwoju człowieka, [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 1, 57-84. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- R a m s z J., R y d z E. (2003), Przedmiot decyzji życiowo doniosłych. Badania rozwojowe osób od 12 do 80 roku życia. *Psychologia Rozwojowa*, 8, 2, 71-80.

- S e l t z e r V. C. (1989), *The psychosocial worlds of the adolescent, public and private*. Wiley Series In Personalisty Processes. Irwing B. Weiner.
- S z u m a n S. (1985). *Podstawy rozwoju i wychowania w ontogenezie, Dzieła wybrane*, t. 2. Warszawa: WSiP.
- T y s z k o w a M. (1986), *Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych*. Warszawa: PWN.
- T y s z k o w a M. (1990), *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*. Warszawa: PWN.
- W a l e s a C. (1988), *Psychologiczna analiza decyzji życiowo doniosłych – empiryczne badania wybranych grup młodzieży*, [w:] A. Biela, Z. Uchnast, T. Witkowski (red.), *Wykłady z psychologii w KUL w roku akademickim 1985/86 (277-350)*. Lublin: RW KUL.
- W o j t y ł a K. (1994), *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Z a g ó r s k a W. (2004), *Uczestnictwo młodych dorosłych w rzeczywistości wykreowanej kulturowo*. Kraków: Universitas.

SPECIFIC FEATURES OF IDENTITY FORMATION IN CONTEMPORARY YOUTH

S u m m a r y

In the period of adolescence young people make choices and decisions determining their obligations towards life and towards themselves. Successful self-determination requires different times, intensity and ritualisation of the adolescence period in different individuals, depending also on the surrounding social conditions (see Erikson, 2004, p. 107).

The paper is an attempt at description of the pathways of identity development in young people and identification of some of the conditions affecting them.

Key words: identity, adolescence.

HANNA LIBERSKA – Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz;
e-mail: hania@op.pl